

Het belang van het schijnbaar nutteloze. Jan Blommaert en Rik Torfs in gesprek over humane wetenschappen.

Bram Demulder

[niet-gereedigde versie van *De Leeswolf*¹⁹ (2013), 409-412]

In april van dit jaar, tijdens een debat naar aanleiding van de rectorsverkiezingen aan de KU Leuven, stelde kerkjurist Rik Torfs onomwonden dat de humane wetenschappen door de universiteit structureel benadeeld worden. De humane wetenschapper in het defensief: de nieuwe rector van de KU Leuven is niet de enige. Taalkundig antropoloog Jan Blommaert, hoogleraar aan Tilburg University en auteur van tal van boeken over politiek en maatschappij (o.a. *De heruitvinding van de samenleving*, *Socialisme voor [her]beginners* en *De crisis van de democratie*), schreef vorig jaar het pamflet *Over open en gesloten geesten: pleidooi voor een geest-rijke wetenschap*. Zijn diagnose: 'Geesteswetenschappen hebben een twijfelachtig statuut verkregen en moeten hun *raison d'être* voortdurend beargumenteren.'

Torfs en Blommaert gaan in gesprek over de humane wetenschappen en hun plaats in de maatschappij en aan de universiteit. Voormalig CD&V-senator versus socialist op de linkerflank? Rector versus eigenzinnig onderzoeker? Ze spelen het spel van de tegenstellingen mee – Blommaert: 'Ah, hier spreekt de rector!'; Torfs, iets later: 'Gij moet linkser zijn dan ik!' – maar zijn vaker danig akkoord dat ze het niet kunnen laten om elkaars zinnen en gedachten aan te vullen. Blommaert: 'Elke intellectueel heeft de verplichting om ook als intellectueel op te treden.' Torfs: 'Daar ben ik het mee eens.' Blommaert: 'En er zijn er niet te veel, hé, collega. Dat is onze grote opdracht.'

Bram Demulder: Wie het over humane wetenschappen wil hebben, loopt meteen vast op de vraag wat die humane wetenschappen nu precies zijn. In uw pamflet *Over open en gesloten geesten* lijkt u humane wetenschappen te herleiden tot sociologie in de ruime zin van het woord?

Jan Blommaert: Het gaat om glijdende categorieën die bovendien van werelddeel tot werelddeel verschillen. In Nederland, waar ik werk, is er een onderscheid tussen de zuivere *humanities* en de sociale wetenschappen zoals psychologie en politicologie. In de Angelsaksische wereld, daarentegen, heet de hele ruimte van wat wij geesteswetenschappen en sociale wetenschappen

noemen *social science*. In mijn pamflet heb ik het over die grotere ruimte. De boodschap was immers dat die grenzen tussen disciplines en domeinen voortdurend in vraag moeten worden gesteld. Je kunt de mens immers niet buiten de samenleving zien; de twee zijn compleet verweven. Je hebt een holistisch perspectief nodig.

Demulder: Hoe ziet een rector, die functioneert binnen de structuur van een universiteit, die categorisering?

Rik Torfs: Binnen de universitaire Groep Humane Wetenschappen heb je faculteiten waarvan sommige geesteswetenschappelijk worden genoemd, andere maatschappijwetenschappelijk. Dat onderscheid is eigenlijk angstaanjagend. Alsof een zuivere geesteswetenschap geen maatschappijwetenschap is. Alsof het bestuderen van literatuur niets te maken heeft met de samenleving. Alsof in sociologie geen expliciete visie op esthetiek kan zitten. Bovendien zijn sommige wetenschappen uit andere gegroeid. Godsdienstpsycholoog Patrick Vandermeersch betreurde het bijvoorbeeld dat psychologie tegenwoordig is losgegroeid van filosofie en zich bijna uitsluitend beperkt tot experimentele psychologie. Dat is een bedreiging voor de *humanities* van binnenuit: de humane wetenschappen hebben de neiging om het overheersende model van exacte en biomedische wetenschappen na te bootsen en zich op kwantitatief onderzoek te focussen.

Blommaert: Dat is al heel ver gevorderd: onderwijskunde, sociologie en psychologie zijn bijna helemaal gekwantificeerd. In de economie merk je zeer snel wat een intellectuele en politieke armoede die kwantificering, die stap weg van mens- en maatschappijbeelden, heeft teweeggebracht.

Torfs: Kwantitatief onderzoek gaat sneller. Voor een diepgaande reflectie moet je echter een aantal boeken lezen waarvan het nut niet onmiddellijk, empirisch waarneembaar is. Dat het schijnbaar nutteloze toch zeer belangrijk materiaal is, is nochtans een van de essenties van de *humanities*. Ik merk dat in mijn eigen leven. Ik ben helaas een workaholic, maar als ik een zeldzame vakantie heb en ik lees een paar boeken die er niet toe doen, dan merk ik dat die me enorm inspireren.

Blommaert: Innovatie is per definitie het denken van wat nog nooit is gedacht. Dat vind je niet door gewoon een stap vooruit te zetten vanuit je huidige positie. Het vergt een radicale breuk. In de humane wetenschappen is het ambachtelijke dan ook heel belangrijk. Tegenwoordig heet dat

slow science. Ik merk dat je als wetenschapper elke vier à vijf jaar iets groots aflevert. Dat is het ritme van wetenschap. Er zijn echter wetenschappers die zeventig publicaties per jaar publiceren. Ik begrijp dat niet. Daar kan ik het grote moment van vernieuwing niet in zien. Ik weet dat die momenten bij mij voorafgegaan worden door momenten van lange stilte. En van zeer grote onzekerheid.

Demulder: De humane wetenschappen moeten zich dus verzetten tegen een verregaande kwantificering om humane wetenschappen te kunnen blijven?

Torfs: Kwantiteit is onvoldoende. In de exacte wetenschappen geldt het sprookje van het winterkoninkje. De arend beroemde zich erop dat hij het hoogst kon vliegen. Toen bleek echter dat op zijn rug een winterkoninkje zat, dat dus net iets hoger vloog. Zo werken de exacte wetenschappen. De bestaande kennis kan gesynthetiseerd worden zonder rekening te houden met de geschiedenis. Je moet niets kennen van zeventiende-eeuwse chemie om vandaag in die discipline te scoren. Via een nabootsingsproces kun je telkens iets hoger gaan. Bij humane wetenschappen is dat natuurlijk niet zo. Daar heb je heel veel geaccumuleerde kennis nodig.

Demulder: Waarom hebben de humane wetenschappen zich er dan toe laten verleiden om dat kwantitatieve model van de biomedische en exacte wetenschappen over te nemen?

Blommaert: Dat is de logische uitkomst van een aantal factoren. Er werd al gewezen op de carrièredruk: wetenschappers moeten koste wat het kost snel publiceren en voortdurend presteren. Er is echter ook maatschappelijke druk. Sinds een vijftiental jaar hoor je een maatschappelijk vertoog dat de relevantie van de humane wetenschappen voortdurend in vraag stelt. De economische crisis zorgt hier voor een enorme vernauwing: als je VDAB-bestuurder Fons Leroy moet geloven mag niemand nog geschiedenis studeren, want voor die mensen heeft de VDAB niet meteen jobs. Men vergeet dat je bijvoorbeeld geschiedenisleerkrachten nodig hebt om de grote topingenieurs op te leiden. Er is op dit ogenblik een zeer verschaalde visie op wetenschap.

Torfs: Dat maatschappelijk nutsdenken roept de vraag op naar wat ten diepste nuttig is. Een andere oorzaak van de overheersing van dat model is intellectueel onvermogen. Je gaat louter kwantitatief met dingen om omdat je niet meer in staat bent – of jezelf niet meer in staat acht –

om een waardeoordeel te vellen over de kwaliteit. Je krijgt de indruk dat iets ideologisch neutraal is omdat je het telt. *Quod non*. Het puur kwantitatieve is een zeer gevaarlijke ideologie, die de schijnzekerheid van kwaliteit oplevert. Een te kwantitatieve aanpak creëert een virtuele wereld. Je hebt dan wel al die wetenschappelijke producten, maar wat betekent dat nu? Hoe kom je daarmee vooruit in het wetenschapsgebied? Die vraag komt nauwelijks nog aan bod. We geven onze intellectuele plicht om een waardeoordeel te vellen op ten voordele van kwantitatieve criteria die de overwinning betekenen van een simplistisch kapitalistisch verhaal.

Demulder: Er is dus een ommekeer nodig in de manier waarop universiteiten met wetenschap omgaan?

Blommaert: Het woord intellectueel is al gevallen. De rol van universiteit is om niet louter vakspecialisten, maar intellectuelen af te leveren. Zij vormen een maatschappelijke groep die begaan is met ruimere problemen in de samenleving. Die *skills* zijn niet kwantificeerbaar. Op dat gebied zijn we de koers aan het verliezen. Een medicus moet hier publiceren in medische tijdschriften; als hij daarnaast ook in wijsgerige tijdschriften publiceert of opiniestukken schrijft, wordt dat gezien als tijdverlies.

Torfs: De universiteit moet inderdaad die twee rollen vervullen. Wetenschap, uiteraard ook exacte en biomedische wetenschap, is heel belangrijk. Daarin moeten we een heel grote rol spelen. Dat wil ik niet minimaliseren. Maar de beste wetenschappers zijn mensen met een bredere blik, intellectuelen die hun eigen zoeken in perspectief kunnen plaatsen. Tijdens een debat voor de rectorsverkiezingen kwam de vraag welke uitspraken een rector mag doen. Over zijn specialisatie mag hij natuurlijk spreken. Maar mag een rector ook iets zeggen over algemeen maatschappelijke problemen? Sommigen vonden van niet: je moet eerst controleren of de universiteit die uitspraken draagt. Ik vind van wel. Over het beschermen van mensenrechten, bijvoorbeeld, moet je spreken. En als de universiteit dat niet draagt, dan moet je er zeker over spreken. Het is gevaarlijk om de criteria van verificatie en specialisatie, die je hebt op wetenschappelijk gebied, te transponeren naar het intellectuele gebied. Daar gelden andere verantwoordelijkheden.

Blommaert: Om te innoveren, om te denken wat nog nooit is gedacht, heb je inbeeldingsvermogen nodig. Het metier volgt daarna. Als je in de opleiding van mensen dat inbeeldingsvermogen, die

fantasie, dat inlevingsvermogen niet aankweekt, heb je de essentie van innovatie niet getraind.

Dan heb je ze reproducenten gemaakt van iets wat al is gedacht. Dat is een verschraling.

Demulder: Hoe dragen de humane wetenschappen bij tot het trainen van die notie 'intellectueel' en van dat inbeeldings- en inlevingsvermogen?

Blommaert: In het debat over de *humanities* binnen de *liberal arts*-stroming, bijvoorbeeld bij Martha Nussbaum [*Niet voor de winst. Waarom de democratie de geesteswetenschappen nodig heeft*, BD], wordt het als de taak van de universiteit gezien om een bepaald soort mens op te leiden: een *homo faber* die zijn of haar leven controleert op basis van intellectuele vermogens. Bij Nussbaum en anderen wordt dat echter herleid tot het lezen van de grote wijsgerige en literaire canon. Ik ben het daar niet mee eens. In onze wetenschappen zijn we te weinig bezig met vooruitdenken, met speculeren, met brainstormen.

Demulder: Zijn beide niet compatibel? Kan die traditie geen inspiratie zijn bij dat vooruitdenken?

Torfs: Ik ben voorstander van intellectueel risico en koorddansen, maar ook van traditie. Alleen denk ik dat traditie vaak met conservatisme wordt verward. Dat is niet hetzelfde. Vlaanderen heeft bijvoorbeeld veel conservatisme en weinig traditie. Het kan ook anders: het behoren tot een traditie geeft je dikwijls de moed om nog wildere ideeën te lanceren. Ik herinner me een congres in Noorwegen. Er was een traditioneel banket waarop iedereen een smoking droeg. Dat verhinderde de gasten niet om uiterst kritische, ontwortelde, soms zelfs waanzinnige ideeën te lanceren. Ik denk dat je dat beter in smoking kunt doen dan in uitgerafelde jeans. Dat is de kracht van traditie: omdat je het zo in de vingers hebt, kun je ermee spelen.

Blommaert: Onze eerste taak als humane wetenschappers is het ont-denken, de gedisciplineerde kritiek. De vraag stellen: is dat wel zo? Dat vergt veel fantasie. Je moet de wereld heel even kunnen omdraaien, de zaak een halve slag kunnen geven om gekke combinaties uit te testen. Dat is ook van toepassing op de omgang met traditie. We moeten voortdurend kijken of die niet kan aangevuld worden met andere dingen. Binnen de *liberal arts*-stroming gaat het vaak enkel over de Europese traditie, over Plato, Shakespeare en Dostojevski. Dat geeft me een benauwd gevoel. Misschien is het goed om ook Laozi te lezen of om met ideeën uit de Afrikaanse cultuur geconfronteerd te worden.

Torfs: Toch helpt de eigen traditie soms om tot een diepte te komen die je in een andere traditie moeilijk kunt bereiken. Als je Laozi leest sta je al zo ver achter: elk referentiekader ontbreekt. Dat geldt ook voor religie. Bij mensen die zich bekeren tot het boeddhisme of hindoeïsme vraag ik me af waar ze beginnen. Voor mij is het interessante aan het christendom niet zozeer het waarheidsgehalte maar hoe je de religiositeit *as such* op het spoor komt via een traditie en een cultuur die je beter kent. Je kunt niet overschakelen van het ene waarheidspakket op het andere. Religie is juist het proberen naar diepte te komen via laddertjes, kanalen, zijwegen die je in je eigen traditie vindt.

Blommaert: Je voeten staan altijd op een bepaalde plaats in de wereld. Vanop die plaats – en dat is de enige plaats die je kunt hebben – bekijk je de wereld.

Demulder: Het ideaal is een combinatie van vertrouwdheid en vreemdheid?

Blommaert: Ik denk dat het een fundamentele opdracht is om voortdurend te blijven zoeken naar grenzen, niet alleen van wat we weten in algemene zin, maar ook van wetenschappelijke disciplines. Als wetenschappers zijn we goed opgeleid; we weten hoe de kern van onze discipline eruitziet; we kennen de klassiekers en basismethoden. Vanaf dan begint het leven als academicus. Vanaf dat moment moet je zoeken naar waar je plots geen wapens meer hebt en niets meer weet. Daar wordt het spannend en interessant. En vernieuwend.

Torfs: Interdisciplinariteit moet in je hoofd zitten. Aan de universiteit spreekt men over interdisciplinariteit wanneer experts uit verschillende disciplines samenwerken. Mentale interdisciplinariteit betekent echter dat je zelf in disciplines onderduikt die je minder goed kent, maar die je door analogieën verrassend veel leren over je eigen discipline en over jezelf.

Blommaert: Het gaat om hele kleine raakpunten. En vaak is het moment van onbegrip het rijkste. Wanneer je dan de inspanning doet om dat te leren begrijpen, begint er heel veel te draaien. Dan heb je niets meer en sta je alleen in een wereld van vreemdheid die je moet zien vast te krijgen.

Demulder: De exacte wetenschappen wagen zich daar te weinig?

Torfs: Interessante exacte wetenschappers denken ook over hun vak na. Ze gaan ook verder. Wel liggen humane wetenschappen misschien dichterbij de autobiografie. Elke humane wetenschapper is met autobiografie bezig, weze het gesystematiseerd en met een groter bereik.

Blommaert: Maar ook dat is bij exacte wetenschappers het geval.

Torfs: Ja, zeker in de keuze van hun onderwerpen. Maar het is minder zichtbaar. De goede exacte wetenschapper gaat ook in zijn onderwerp staan en wordt een met wat hij doet.

Blommaert: Daar zit heel veel emotie achter. Maar exacte wetenschappers houden het persoonlijke en het wetenschappelijke strikt gescheiden, terwijl het bij ons een epistemologisch beginsel is dat we zelf voortdurend reflexief bezig zijn met onze eigen kennis.

Demulder: Het is een verarming om dat gescheiden te houden?

Blommaert: Het zou verrijking zijn indien de verwevenheid van het persoonlijke en het wetenschappelijke heuristisch en epistemologisch meer geprononceerd zou zijn. Dat speelt immers een rol in de geschiedenis van de exacte wetenschap. Al die groten, van Newton over Einstein tot Prigogine, hebben over veel meer geschreven dan over hun vakgebied.

Torfs: Voor sterke wetenschappers is het moeilijk om binnen één vakgebied te blijven, waaruit dan weer het artificiële van dat vakgebied blijkt.

Demulder: In 1959 gaf C.P. Snow zijn beroemde rede *The Two Cultures*, waarin hij aankloeg dat het tot de algemene ontwikkeling behoort om te weten wie Shakespeare is, maar niet om bijvoorbeeld de tweede wet van de thermodynamica te kennen. Is het niet zo dat niet enkel kennis van humane wetenschappen de exacte wetenschappen verrijkt, maar dat ook het omgekeerde het geval is?

Torfs: Sommigen zijn inderdaad van oordeel dat algemene kennis een kennis moet zijn van alles, waarbij alle wetenschapsgebieden evenwaardig zijn. Persoonlijk ben ik toch meer de verdediger van de klassieke humaniora. Daarvan moet je, wat je ook doet, een basis hebben. Als wij iets weten van thermodynamica blijft dat heel gemakkelijk aan de oppervlakte hangen. Wat de klassieke humaniora biedt, dringt dieper binnen in je leven. Het is wat iedereen voor zijn mens-zijn – en dat is wat humaniora eigenlijk betekent – nodig heeft.

Demulder: Hoe komt het dan dat, ondanks hun primordiaal belang, de humane wetenschappen bij het grote publiek een slechter imago hebben dan de exacte wetenschappen? Ze worden vaak niet als 'echte' wetenschappen beschouwd.

Torfs: Onbegrijpelijkheid verleent status. Het gedeeltelijk doorgronden van iets neemt de glamour weg. Dat is het nadeel van de humane wetenschappen: ze zijn toegankelijk. Daardoor denken mensen, zoals bij moderne kunst: dat kan ik zelf ook. Wanneer je met mathematische constructies aan komt draven denken ze dat niet.

Blommaert: Over de maatschappij, over het Nederlands, over geschiedenis hebben we allemaal een mening, terwijl we niet het gevoel hebben iets te weten over bijvoorbeeld DNA. Als humane wetenschapper stap je voortdurend een café binnen, waar twintig man je meteen een onnozelaar noemen omdat je een nieuw inzicht hebt. Een DNA-specialist zal dat probleem nooit hebben.

Demulder: De humane wetenschappen worden als wetenschap niet serieus genomen omdat ze te belangrijk zijn?

Blommaert: Ze bevinden zich in ieder geval in een heel ander publiek domein. Wij schrijven ook in de krant, exacte wetenschappers doorgaans niet. Wij moeten onze ruimte delen met heel veel volk. Wij zitten voortdurend in een maatschappelijk debat waarin onze eigen discipline, techniek en ervaring geen argument zijn. Er is een probleem met de manier waarop wetenschappers in de media worden voorgesteld. Er heerst een beeld van de wetenschapper als iemand die met de grootste zekerheid over zijn onderwerp kan spreken. De realiteit is dat de wetenschapper constant loopt te zoeken en te twijfelen en te nuanceren. Dat is helemaal vergeten.

Torfs: Het beeld is dat de wetenschapper het debat sluit in plaats van het te openen.

Blommaert: De rechter met het hamertje in plaats van de persoon met de wegwijzer. Daar heb ik een bloedhekel aan. Wetenschap is *le choc des idées*: wanneer mensen het niet met elkaar eens zijn kunnen nieuwe posities ontstaan. Wanneer de universiteit dat opgeeft – die dissidentie als cultuur – dan wordt ze een efficiënt bedrijf, maar verliest ze haar innovatieve potentieel. Het gaat ook om een visueel beeld. Het beeld van wetenschap op tv toont labo's.

Torfs: En mannen, geen vrouwen.

Blommaert: Bij iemand die zit te lezen denkt men niet aan een wetenschapper.

Torfs: "Dat is een gepensioneerde!"

Blommaert: "Het zal de openbare bibliotheek wel zijn!"